

Etik Kodlar, Ahlak ve Hukuk*

Mehmet YÜKSEL**

Etik, ahlak ve hukuk sözcükleri, gündelik yaşam akışında gerek sözlü gerek yazılı olarak sıkça karşılaştığımız kelimeler arasında yer almaktadır. Söz konusu sözcükler birer bilimsel terim ve felsefi kavram olarak da başta felsefe, sosyoloji, hukuk olmak üzere birçok disiplinin tartışma ve inceleme konusunu oluşturmaktadır.

Bu çalışmamızda ahlak, felsefenin bir dalı olarak “Etik”in bir konusu olmaktan ziyade insanlar arası ilişkilere ve davranışlara yön veren bir beşeri davranış kuralları seti olarak inceleme konusu yapılacaktır. Etik kodlar ise, literatürde ve toplumsal yaşam sürecinde giderek daha fazla aşına olmaya başladığımız, “tıbbi etik”, “yargı etiği”, “biyo-etik”, “bilişim etiği”, “medya etiği”, “siyasi etik”, “insan hakları etiği”, “bir arada yaşama etiği” örneklerinden de anlaşılacağı üzere; belli yaşam, meslek ve çalışma alanlarında insan ilişkilerini ve davranışlarını düzenlemek amacıyla bilinçli insan faaliyeti ve organizasyonu ile belirlenmiş nispeten sistematik bir bütünlük arz eden, soyut ve genel ahlaki ilkelere ve standartlardan oluşturulmuş bütünlüğü ifade eder anlamda kullanılacaktır. Benzer şekilde, çalışmamızın başlığında yer alan “hukuk” sözcüğü, “pozitif

hukuk bilimi” anlamında hukuktan değil, insanların birbirleriyle ve diğer toplumsal kurumlarla ve bütünlüklerle ilişkilerinde dikkate almak zorunda kaldıkları, maddi yaptırımları olan, gerektiğinde örgütlü güçler tarafından hayata geçirilen genel ve soyut kurallar bütününe içeren bir kavram olarak kullanılacaktır. Yine bu çalışmada “dinsel etik kodlar”dan söz edildiğinde; bundan esas olarak tek tanrılı örgütlü dini yapılar kastedilecek olup, kitabı yanı ağır basan sistematik bir inançlar, akideler, ayinler ve pratikler bütününe göndermede bulunulacaktır.

Etik, ahlak ve hukuk çerçevesinde şekillenen tartışmaların giderek yoğun bir nitelik kazanmasını; bugünün dinamik, değişken, karmaşık bir hal alan, önceden öngörülemeyen veya hesaplanamayan toplumsal ilişkilerinden ve yaşantılarından soyutlayarak anlamak mümkün gözükmemektedir. Karmaşıklaşan, çeşitlenen, bir yanıla benzeşirken diğer yanıla farklılaşan bir toplumsal yaşam dünyasında insanlar ve gruplar, ilişkilerine ve davranışlarına yön verecek, yaşam ilişkilerine nispeten de olsa bir uyum veya ahenk getirebilecek ahlaki ilkelere, rehberlere ve hukuki düzenlemelere ihtiyaç duymaktadırlar. Bu ihtiya-

* 4-7 Kasım 2014 tarihleri arasında İstanbul’da düzenlenen “Hukuka Felsefi ve Sosyolojik Bakışlar” isimli sempozyumda sunulan bildirinin genişleterek kaleme alınmış versiyonu Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi’nde (Temmuz 2015, Cilt 5, Sayı 1) ‘hakemli makale’ olarak yayınlanmıştır.

** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi

cın tıp, yargı, medya alanlarından önceden tam bir listesi verilemeyecek bilişim, iletişim, biyo-etik gibi alanlara kadar yoğun bir şekilde hissedildiğini söyleyebiliriz. Başka bir ifadeyle, hayatın birçok alanında ortaya çıkan çok ciddi değişmelerle birlikte ‘Ne Yapmalı?’, ‘Nasıl Yapmalı?’ ve benzeri sorular, en fazla yanıtı aranan sorular haline gelmiş bulunmaktadır. Bu süreçte yüz yüze gelinen sorunların aşılmasında, soyut ve genel ahlaki kural ve ilkelerden oluşturulacak “etik kodlar”ın ve hukuki kural ve esaslardan hareketle meydana getirilecek sistematik nitelikte soyut ve genel hukuki düzenlemelerin hayata geçirilmesinin bir çare olabileceği düşünülmektedir. Bu konudaki tartışmalar, kamu bürokrasisi nezdinde de kabul görerek hukuki düzenlemelerin konusu haline getirilebilmekte ve bu çerçevede bürokratik yapı içinde kamu etik kurulları ve komisyonları kurulmaktadır.

Bu çalışmada; esas olarak ‘insan hayatını ve toplumsal yaşamı, sadece etik ve hukuki kodlar ile düzenlemek mümkün müdür?’, ‘böylesi kodlar insan ilişkilerine ve davranışlara yön verme bakımından ne kadar etkilidir?’, ‘değişken ve dinamik bir karaktere sahip insan ilişkilerini ve davranışlarını yukarıdan dayatılan kodlar ile düzenlemek, bireysel sorumlulukları ve duyarlılıkları zayıflatmayacak mıdır?’, ‘insanlar arası ilişkiler ve etkileşimler bağlamında hayat bulacak ahlaki değerler ve normlar ile daha örgütlü toplumsal bütünler veya bürokratik hiyerarşik yapılar tarafından yapılan hukuki ve ahlaki kodlaştırmalar arasında bir gerilim doğmayacak mıdır?’, ‘hayatın belli bir alanını kodlaştırmaya çalışmak, aynı zamanda şeyleştirme,

nesneleştirme ve yabancılaştırma anlamına gelmeyecek midir?’, ‘soyut düzenlemeler hayatın akışkan, değişken ve somut karakteri ile uyumlu bir bütünlük arz edebilecek midir?’ gibi sorulara yanıt aramak üzere bir tartışma yürütülecektir.

Temel Felsefi Yaklaşımlar

Etik ve ahlak konusuna temel felsefi yaklaşımlar olarak Nikolay Berdyaev, Immanuel Kant ve Emmanuel Levinas’ın bu husustaki düşünceleri ana hatlarıyla inceleme konusu yapılacaktır.

Nikolay Berdyaev’in Felsefesinde Ahlak ve Etik

Berdyaev, “İnsanın Yazgısı” isimli eserinde “etik” hakkında üçlü bir ayırım yaparak bunları “yasa etiği”, “kurtuluş etiği” ve “yaratıcılık etiği” veya “özgürlük etiği” olarak sıralar.

Soyut, *a priori* nitelikteki etik sistemlerin fazlaca bir değere sahip olmadığını, etiğin asıl temelinin ahlaki tecrübe olduğunu vurgulayan Berdyaev, *a priori* etik ilkelerin esas olarak ahlaki tecrübenin reddine göndermede bulunduğunu ileri sürer. Berdyaev, etiğin sadece teorik felsefi bir disiplin olmadığını; aynı zamanda ahlaki bir aktivite olduğunu, insanın yaratıcı etkinliği ile yakından ilgili bir değerler teorisi olduğunu belirtir. Kendisinin tiranik veya normatif nitelik taşımayan bir etik sistem geliştirmek istediğini ifade eder ve şöyle devam eder:

Her normatif etik teorisi tiranlıktır. Benim bu kitabım insani hayatın, insani hayatın anlamının, amaç ve değerlerinin somut bir takdimini yapma girişimidir... Etik, hem

teorik hem de pratik olmalıdır; yani hayatın ahlaki reformasyonuna, değerler kadar değerlerin kabulüne ilişkin bir yeniden değerlendirilmeye çağrıda bulunmalıdır.¹

Berdyayev'in "yasa etiği" ile; belli bir toplumsal bütün tarafından kolektif olarak meydana getirilen veya benimsenen, tek tek bireylerin üstünde ve dışında yer alıp onların duygu, düşünce, tutum ve davranışlarına yön veren ilkeler, simgeler ve değerler bütününi ifade etmek istediği söylenebilir. Yasa etiğinin unsurları olarak da; legalizm, rasyonalizm ve formalizm sıralanabilir.² Berdyayev'e göre, yasa etiğinin veya legalistik ahlakın kökleri, pirimitif klan ya da kabilelerin totem ve tabularına kadar götürülebilir. Yine bu bağlamda Roma Katolik teolojisi de hukuki veya legalistik bir özelliğe sahiptir. Hıristiyan vahyinin hakikatine legalizm; rasyonalizm ve formalizm, bir yasa veya hukuk ögesi eklemiştir.

Yasa etiği, ahlaki değerlendirmenin öznesinin esas olarak birey değil toplum olduğu, bireyin uymak zorunda olduğu düşünülen ahlaki yasakların, tabuların, yasaların ve normların toplum tarafından belirlendiği anlamına gelir. Başka bir deyişle toplum, ahlak yasasının taşıyıcısı ve bekçisine dönüşür. Bu niteliği ile yasa etiği, belirlenmiş ahlak yasasının dünyanın adil bir şekilde yönetilmesini garanti edeceğini kabul eder. Kişisel nitelik taşımayan

yasa etiği, insan hayatının, tecrübesinin ve mücadelesinin iç derinliğine nüfuz edemez. Bu nedenle de insan kişiliği, insanın bireysel yazgısı ve iç hayatı karşısında duyarsız veya merhametsiz bir duruş sergiler. Diğer bir ifadeyle, toplumsal bütününi bireyi baskı altına almasıyla gelişen yasa etiği, bireye zulmeden bir özelliğe sahiptir. Ayrıca, sürü ahlakının bir ifadesi olan yasa etiği, ortalama insan hayatını organize ederek vasatı aşan yaratıcı insan kişiliğini dışarıda bırakır.³ Somut insanı veya bireyi kendisine temel almayan bir anlayışın, bireyin bireyselliğini, biricikliğini, eşsizliğini tanıması beklenemez. Böyle bir anlayış için asıl olan, kolektif vicdan veya sosyal düşüncedir. Bireyin vicdanını, duygu, düşünce, tutum ve davranışlarını dikkate almayıp onun hayatını ve davranışlarını kolektif bir temelde vücut bulmuş bir takım soyut ilkeler ve normlar çerçevesinde düzenlemeye çalışan bir yaklaşımın, bireysel tutum ve davranışlar şeklinde somutlaşan ahlaki duyarlılık ve sorumluluk duygusunu ve bilincini destekleyemeyeceği ileri sürülebilir. Yine bu bağlamda, gündelik hayat ilişkilerinde ahlaki tutum ve davranışları tek tek bireylerin sergileyeceği düşünüldüğünde, ahlaki değerlerin ve normların oluşturucusunun ve taşıyıcısının klan, kabile, devlet ve ulus gibi toplumsal birimler olduğunu kabul eden bir anlayışın tiranik bir karaktere sahip olduğu da söylenebilir. Böylece insan hayatının somut, canlı, de-

1 Berdyayev, Nikolay, **İnsanın Yazgısı**, (Çev. Hüsamettin Arslan), İstanbul, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2012, s. 20-21

2 Bu çalışmada "yasa" sözcüğü, dar anlamda "kanun" adı verilen hukuki düzenlemeleri ifade etmek için değil, daha geniş anlamda akılcılık, biçimsellik temelinde sistematik bir biçimde şekillendirilmiş oluşumları anlatır kapsamda kullanılacaktır.

3 Berdyayev, 2012, s. 110-116.

vingen gerçekliliğinden kopuk bir şekilde soyut bir iyi-kötü ikileminden hareketle kategorik bir emir-yasak ikilisi çerçevesinde kendini inşa eden yasa etiği, toplumsal yaşam alanında bir karşılığı olup olmadığına bakmaksızın soyut iyilik ve adalet gibi değerleri vurgular.

Berdyayev'e göre, yasadan doğmuş bir ahlakçılık ya da moralizm, ne bireyin hayatına ilgi gösterir ne de ona istediği iyiliği gerçekleştirme gücü verir. Bireyi dikkate almayan bu anlayış, kaçınılmaz olarak "inayet" veya "kurtuluş etik"ine davetiye çıkarır. Bu ise, Hıristiyanlıkta görüldüğü üzere çileciliği besler. Böylece ahlak yasası, devlet yasası, kilise yasası, aile yasası, teknik yasa, ekonomik yasa haline getirilmiş kodlar, hayatı organize eder ve kurar. Ancak bunlar, aynı zamanda hayatı tahrip eder, onu asla aydınlatarak dönüştüremez. Uygulanabilir bir özelliğe de sahip bulunmakla birlikte yasa etiği, kötü fikirlerle ve davranışlarla mücadeleye hiçbir katkıda bulunamayacağı gibi, insanın iç hayatını değiştirebilecek bir güce de sahip değildir. Zaten hiçbir yasa, insanı, mutluluğu özgürlüğe, konfor ve tatmini yaratıcılığa tercih eden bir varlığa da dönüştüremez. Sonuç olarak yasa, günahkar bir dünyaya gerekli olmakla birlikte tümüyle ortadan kaldırılamaz. Ancak dünyanın ve insanın, yasanın gayri şahsi iktidarından kurtarılması da bir gerekliliktir.⁴

"Kurtuluş etiği"nin temelinde ise "kurtuluş özlemi" yer alır. Kurtuluş özlemi,

iyilik-kötülük probleminin çözümünde ve insani ıstırapın dinmesinde Tanrı veya tanrıların rol oynayabileceğine ilişkin derin inanç anlamına gelir. Başka deyişle, insanın ıstırap dolu mücadelesinde Tanrı'nın kendisine yardım edeceği umudunu ifade eder. Buna göre; Tanrı, ateş gibi yeryüzüne inecek, günah ve kötülük yanarak yok olacak, iyilik ve kötülük arasındaki ayrım ortadan kalkacaktır.⁵ Kurtuluş etiğinde, tek tek insanların kurtuluşu, Tanrı'ya ulaşmaktan veya O'nunla buluşmaktan geçer. Esas olan Tanrı'nın inayetine mazhar olmaktır. Böylece kurtuluş etiği ile; insanların davranışlarına yön verecek bir değer ve norm kaynağı olarak, onların dışında ve üstünde yer alan bir Tanrı'ya göndermede bulunmaktadır.

"Yaratıcılık etiği" ya da "özgürlük etiği", kurtuluş etiğinden farklı bir niteliktedir. Çünkü bu etik, kurtuluş ile değil, öncelikle değerlerle ilgilenir. Yaratıcılık etiği bakımından hayatın ahlaki amacı, insanın ruhunun kurtarılması veya günahının kefaretinin ödetilmesi değildir. Esas olan, ahlakın kişilikten doğması ve bu dünya ile ilişkili olmasıdır. Yaratıcılık veya özgürlük etiği, ruhun iyilik ve kötülükle mücadelesine, cennete ve cehenneme, ceza ve ebedi azap korkusuna odaklanmaz; saf, çıkarlara kayıtsız bir ahlakın yolunu açar; her türlü dünyevi-ruhani korkunun ve bencilliğin ahlaki yaşamı çarpıtacağını düşünür.⁶ Bu yönüyle yaratıcılık etiği; bireyin değerine, dehasına, özgür aktivitesine yer bırak-

4 Berdyayev, 2012, s. 121-129.

5 Berdyayev, 2012, s. 131.

6 Berdyayev, 2012, s.170.

mayan, ahlaki hayatı yasa etiğindeki gibi evrensel bağlayıcı bir yasaya itaat olarak gören kurtuluş etiğinin karşısında yer alır. Bu özelliği ile eşsiz olanı, biricik ve bireysel olanı vurgular. Her bireyin bir başkası veya insan üstü, doğa üstü bir mevcudiyet adına değil; bizzat kendisi olarak eylemde bulunduğunu, bireyin ahlaki etkinliğinin kendi vicdanından kaynaklandığını savunur. Bu sayede insan, birtakım kurallara ve normlara dönüşen soyut erdem ve ideallerden uzaklaşarak özgür, yaratıcı edimlerde bulunur. Her şeyin yasalar tarafından veya Tanrı inayetiyle belirlendiği, müphemiyete veya belirsizliğe neredeyse yer bırakmayan bir etik düzende, aslında ahlaki duyarlılık ve sorumluluğun nasıl gelişebileceği üzerinde önemle durulmayı hak eden bir husustur. Her şeyin insanın dışında ve üstünde, onun katılımı olmaksızın belirlendiği bir düzende eşsiz, özgür, yaratıcı ahlaki çaba anlamını büyük ölçüde yitirecektir. Sadece haklı-haksız, adil-adil değil, iyilik-kötülük, cennet-cehennem dikotomisine sıkıştırılmış bir insanda vicdan duygusu nasıl gelişebilecektir, böyle bir insanın kendi vicdanının sesini dinleyerek birtakım tercihler yapması, bazı davranışlarda bulunması nasıl mümkün olabilecektir sorusu da cevaplandırılmayı bekleyen bir soru olarak karşımızda duracaktır.

Yaratıcılık; daima gelişme, ilavede bulunma, yeni şeyler yapma, dünyada daha önce mevcut olmayan yeni bir şey vücuda getirme anlamına sahiptir. Yaratıcı faaliyet de kişisel bir nitelik olup kendini açma,

kendi sınırlı kişisel varlığının sınırlarını ihlal etme manasına gelir. Bu niteliği ile “yaratıcı deha”, yasa etiğinin ve kurtuluş etiğinin dışında kalarak farklı bir ahlak türünü varsayar. Yaratıcılık etiğine göre, hayatın ahlaki problemleri, evrensel nitelikte bağlayıcı normların otomatik uygulamasıyla çözülemez. Çünkü insan, aynı şartlar altında her zaman ve her yerde aynı şekilde hareket edemez. İnsan, ahlaki etkinliğinde yaratıcılığını sergileyen, her zaman bireysel veya özel olarak hareket etme yeteneğine sahip bir varlıktır. Böyle bir varlığın, tek bir an bile ahlaki bir otomat olarak davranacağı düşünülemez.⁷

“Etik”in görevi, geleneksel ahlaki normların bir listesini çıkarmak değil, yaratıcı değerlendirmeler yapma cüretinde bulunmaktır, diyen Berdyaev’e göre ahlaki gerçeklik, nesneye dönüştürülebilecek veya objektifleştirilecek bir şey değildir. Ahlaki hayat, doğal bir şey olmadığı gibi doğa olayları arasında da yer almaz. Çünkü ahlaki hayat, özgürlüğü varsayar, ahlaki değerlendirme de her zaman özgür bir eylemdir. Özgürlük ise asla bilinende, doğada veya nesnede değildir, varlığının temeli olarak bilendedir, yani bilen öznededir.⁸

Immanuel Kant’ın Felsefesinde Ahlak ve Etik

Kant için bir eylemi ahlaki ya da etik kılan, onun şu veya bu amaca yararlı olması veya herhangi bir içsel-dışsal eğilim tarafından belirlenmiş olması değil, ödev olarak benimsenmiş olmasından dolayı

7 Berdyaev, 2012, s. 165-169.

8 Berdyaev, 2012, s. 17-19.

yapılmış olmasıdır. Diğer bir deyişle, asıl olan bir davranışın veya eylemin ödevden ve dürüstlük ilkesinden dolayı gerçekleştirilmesidir. Bunun dışında kalan eylemler, ahlaki içerikten yoksundur. Bir eylemde bulunurken gerek yöneldiğimiz amaçlar gerek bizi buna iten güdülerimiz, eylemimize ahlaksal bir değer sağlamaz. Esas olan, ahlakın kendi başına ve bütün görünüşlerden bağımsız olarak olması gerekeni buyurmasıdır. Çünkü bütün ahlak kavramlarının kaynağı tamamen *a priori* olarak akılda bulunur. Bunlar, deneysel ya da rastlantısal bilgiden çıkarılamaz. Bizim için en yüksek ilkeler olmaları, tamamen akıldan doğmuş olmalarındandır.⁹

Kant, başkaca herhangi bir amacı şart koşmayan, davranışın yol açacağı sonucu dikkate almayan buyrukların “kesin” olduğunu ve sadece bunlara “ahlaklılık buyruğu” denebileceğini ileri sürer. Kant, “kesin buyruk”un tek bir tane olduğunu, onun da “ancak, aynı zamanda genel bir yasa olmasını isteyebileceğin maksime göre eylemde bulun emri” olduğunu söyler. Ahlakın temelinde insanın özerkliğinin ve özgürlüğünün bulunduğunu ifade ederek özerkliğin, insanın ve her akıl sahibi varlığın değerinin temeli olduğunu belirtir.¹⁰ Kantçı düşünüşe göre, tıpkı düşünmemizi zorunlu kılan evrensel mantık yasaları gibi, eylemimizi de zorunlu kılan bir evrensel akıl yasası vardır. Evrensel ahlak yasası da

evrensel mantık yasaları gibi keşfedilebilir. Sonuç olarak, mantıksız bir dünyanın mevcudiyetinden nasıl söz edemiyorsak, etiksiz bir dünyanın varlığından da söz edemeyiz. Buna göre, “iyi-kötü” ayrımı etik bir dünyanın şartı olup, kurallara uygun olana doğru veya iyi, kuralları ihlale ise yanlış veya kötü deriz.¹¹

Kant’ın felsefesinde ahlak kuralları, rasyonel bir insan doğasına sahip varlığın benimsemesi beklenen kurallar olarak ifade edilip temellendirilir. Önemli olan, aklın bazı kurallarının kategorik ve evrensel bir karaktere sahip olmasıdır. Kant felsefesinin odağında basit iki tez vardır: 1) Ahlaklılıkla ilgili kurallar rasyonel kurallar ise, bu durumda onların da tıpkı matematik kurallarında olduğu gibi, bütün rasyonel varlıklar için aynı olması gerekir; 2) Ahlaklılık kuralları, bütün rasyonel varlıkları yükümlülük altına sokuyor ise, burada esas olan, söz konusu varlıkların bu kurallara uymadaki tesadüfi yetileri değil, bunlara uyma istekleridir.¹² Kant için mükemmel olarak nitelenebilecek ahlaki fail, mükemmel derecede rasyonel olan varlıktır. Genel ve evrensel nitelikteki kurallara göre mükemmel bir biçimde rasyonel davrandığımızda, ancak o zaman ahlaklı davranmış oluruz. Oysa insanlar, sadece akıl sahibi varlıklar değil, aynı zamanda duygu, tutku ve arzu gibi eğilimleri olan varlıklardır. Kant ise, insanları esas olarak mükemmel

9 Kant, Immanuel, **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, (Çev. İoanna Kuçuradi), Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 24-278 Berdyaev, 2012, s. 17-19.

10 Kant, 2013, s. 38, s. 53.

11 Heller, Agnes, **Bir Ahlak Kuramı**, (Çev. A. Yılmaz-K. Tütüncü-E. Demirel), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 51.

12 MacIntyre, Alasdair, **Erdem Peşinde: Ahlak Teorisi Üzerine Bir Çalışma**, (Çev. Muttalip Özcan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 75-86.

şekilde hareket edebilecek ahlaki failler ve rasyonel varlıklar olarak düşünür.¹³ Toplum halinde yaşayan insanların farklı çıkarlara, görüşlere, amaçlara, duygulara, değerlere, inançlara, kanaatlere, tutkulara sahip varlıklar olduğunu, başta sosyoloji ve psikoloji olmak üzere, birçok doğal ve sosyal bilim dalının da ortaya koymuş olduğu bilgilerden, sağduyumuzdan, gözlemlerimizden ve tecrübelerimizden dolayı biliriz. Buna göre, insanları duygulandıran, arzularından, çıkarlarından, inançlarından, değerlerinden, kanaatlerinden ve düşüncelerinden soyutlayarak her zaman, her yerde ve her şart altında aynı maksime göre davranmalarını bekleyebilir miyiz sorusunu merkeze alıp tartışmamız gereklidir. Bu soruya kısa ve özlü bir yanıt olarak, “eğer insanlar gerçekten ayrısı gayrısı olmayan salt rasyonel varlıklar olsaydı birörnek ahlaki, ilkeler ve kodlar onların davranışlarına yön vermek için yeterli olabilirdi” diyebiliriz.

Berdyayev’e göre, Kantçı sistem en hatırı sayılır felsefi yasa etiği inşa etme girişimlerinden biridir. Felsefi yasa etiği, normatif ve idealist olup herhangi bir dış otoriteye dayanmaz. Kant’ın etiği, özerk ve özgür akıl sahibi kişi kavramı üzerinde temellendirilmiş olsa da, aslında belli bir yasa anlayışına dayanır. Bu anlayış, herkeste aynı olan rasyonel insan doğası kabulüne bağlıdır. Bundan dolayı da evrensel ölçekte bağlayıcı ahlak yasasına odaklanan Kantçı anlayış, somut olarak yaşayan in-

sana, onun yazgısına, ahlaki tecrübesine, zihinsel çatışmalarına herhangi bir ilgi göstermez.¹⁴ Kant’ın ahlak yasası, pozitif yasalar gibi koşulsuz ve zorunlu bağlayıcı bir yasa olup, kişilere sunulmuş bir koltuk değneği gibidir. Bir koltuk değneğine ise, sadece onsuz yürüyemediğimiz zaman ihtiyaç duyarız. Toplumsal yaşamda gündelik normlar ve kurallar, topluluk normları ve kuralları, “Ne yapsam doğru olur?” sorusuna yanıt vermediği zamanlarda ancak evrensel bir normun veya düsturun mihenk taşına ihtiyaç duyarız. Böylesi evrensel nitelikte yönlendirici ilkelere örnek olarak, “başkasının incinebilirliğine saygıda kusur etme” ve “ötekinin ıstırabına saygıda kusur etme” gibi ilkeleri zikredebiliriz.¹⁵ Halbuki bu ilkelerden standart bir şekilde etkilenecek kimselerden söz edemeyiz. Çünkü somut yaşam pratiğinde salt iyi-kötü insanlar yoktur, hepsi birbirinden farklı, birbirine benzemeyen bireyler vardır.

Kant’a göre, bir eylemde bulunmaya başladığı andan itibaren her insan, bir kanun koyucudur. İnsan, kendi “pratik aklını” kullanarak hukukun ilkeleri olabilecek ve olması gereken ilkeleri bulur. Oysa esas olan, insanların, çevrelerindeki herkesin hemfikir olduğu görüşle tamamen zıtlaşsa da, yalnızca kendi yargılarına göre hareket ederek doğruyu yanlıştan ayırabilmesidir. Sözelimi Almanya’da Nazi yönetimince uygulanan “Holocaust”ta sadece doğruyu yanlıştan ayırabilen bir avuç insan, kendi

13 Nuttall, Jon, **Ahlak Üzerine Tartışmalar**, (Çev. Abdullah Yılmaz), İstanbul, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 228-230.

14 Berdyayev, **2012**, s. 122.

15 Heller, **2006**, s. 261-262.

yargısına göre hareket etti ve bunu serbestçe yaptı; uyacakları, yüz yüze geldikleri özel, somut durumları kategorize edebilecekleri kurallar yoktu. Bir olay meydana geldiği anda karar vermek durumundaydılar, çünkü kendilerine emsal teşkil edebilecek hiçbir kural yoktu. Hitler'e karşı koymayan Alman toplumunda vicdanı yönlendiren toplumsal davranış kuralları, dini emirler ve ahlaki ilkeler neredeyse yok olmuştu. Böylece, her olayı ve fiili açıklayacak ve meşrulaştıracak kadar genel ve soyut varsayımlara dayanmak, aslında gerçeklerden ve kişisel sorumluluktan kurtulmanın bir aracı haline gelmişti.¹⁶ Örneğin, Nazi Almanyası'nda Yahudiler'in gettolara ve toplama kamplarına naklinden sorumlu Otto Adolf Eichman, 1961'de yargılanmakta olduğu Kudüs Mahkemesi'ndeki ifadesinde; asla Yahudiler'den nefret etmediğini, hiçbir insanın öldürülmesini istememiş olduğunu, suçunun esas olarak emirlere ve kurallara itaatinden kaynaklandığını, üstelik itaatinden her zaman bir erdem olarak yüceltildiğini söyleyerek kendisini savunmuştu.¹⁷

Emmanuel Levinas'ın Felsefesinde Ahlak ve Etik

Levinas'a göre, insan varoluşunun en başta gelen ve değişmez niteliği olan "başkalarıyla birlikte olmak", öncelikle "sorumluluk" anlamına gelir. "Başkası bana

baktığı için, onun açısından sorumluluk yüklenmiş olmasam da ondan sorumluyum". Sorumluluk, özneliğin asıl, birincil ve temel yapısıdır. "Öteki için sorumluluk", "kendi eylemim olmayan ya da benim için önemli olmayan şeylerden sorumluluk" demektir. Bu nitelikteki varoluşsal sorumluluğun veya özneliğin, sözleşmelerde bulunan zorlayıcı hükümlerle, çıkar hesaplarıyla veya karşılık beklemeyle bir ilgisi yoktur. Ahlaki sorumluluğun cehennem korkusuyla, zorlayıcı bir ahlak kurallının varlığıyla ya da hapis korkusuyla insanı zorlayan bir yasanın emriyle de ilgisi yoktur. İnsan, kendini bir özne olarak yapılandırırken sorumlu hale gelir. Sorumlu hale gelmek ise, insanın kendisini bir özne olarak yapılandırması anlamına gelir. Bu nedenle de sorumluluk bir insanın sorumluluğu olup sadece ona aittir.¹⁸ Etik ile ahlak arasındaki ayrımın önemini vurgulayan Levinas, şöyle devam eder:

Ahlaktan, toplumsal davranışla ve yurttaşlık göreviyle ilgili bir dizi kuralı anlıyorum. Ancak ahlak, bu şekilde, beşeri hayatımızın idame ettirilmesinin örgütlenmesi ve iyileştirilmesinin toplumsal ve siyasal düzeninde işlerlik gösterdiği halde, son çözümlemede başkasına karşı etik sorumluluk üzerine kuruludur.¹⁹

Ahlaki düzene ilham vermeye ve onu çekip çevirmeye devam etmesi gereken

16 Arendt, Hannah, **Kötülüğün Sıradanlığı**, (Çev. Özge Çelik), Metis Yayınları, İstanbul, 2009, s. 299-301.

17 Arendt, 2009, s. 253.

18 Bauman, Zygmunt, **Modernite ve Holocaust**, (Çev. Süha Sertaboğlu), Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 231- 232.

19 Levinas, Emmanuel, **Sonsuza Tanıklık: Emmanuel Levinas'tan Seçme Yazılar**, (Yay. Haz. Zeynep Direk- Erdem Gökyaran), Metis Yayınları, İstanbul 2003, s. 279.

normun, insanlar arası etik norm olduğunu vurgulayan Levinas, “etik felsefenin Tanrı’sı, yaratılışın kadir-i mutlak varlığı değil, insanla daima ilişki halinde bulunan ve insandan farklılığı asla kayıtsızlık olmayan peygamberlerin acı çeken Tanrı’sıdır” der.²⁰ Böylece insanla ilişkisi dışında, dışarıda ve hiyerarşik olarak üstte konumlandırılan Tanrı’nın bireysel acılara ve ıstıraplara kayıtsız kalabileceğini ifade etmiş olur

Direk’e göre Levinas, “Bütünlük ve Sonsuzluk” isimli eserinde felsefeyi bir adalet anlayışı olarak yeniden temellendirerek zor bir özgürlüğü düşünmenin yolunu açar. Zor özgürlük, dünyada sanki tek başına yaşıyormuş gibi, her şeyi mubah sayarak, hesap vermeyerek ve cezalandırılmaz olduğunu düşünerek dünyayı önünde akıp giden bir gösteriden ibaret bir şeymiş gibi gören müstakil özgürlüğün mutlaklığının yerine geçirilmesi gereken bir sorumluluk özgürlüğüdür. Bu özgürlük, kişinin kendisini başkası karşısında sorguladığı özgürlüktür. Yani “başkasına karşı sorumluluk” veya “başkasından sorumluluk”tur.²¹ Başkasından sorumlu olmanın, onun yerine geçmeyi, onun yerine bedel ödemeyi gerektirdiğini düşünen Levinas, “Sorumluluk, yalnızca benim üzerime düşen ve *insan olarak* reddedemeyeceğim bir şeydir. Büyük, biricik olana ait en üst düzeyde haysiyettir. Yeri doldurulamaz olan ben, yalnızca sorumlu olduğum müd-

detçe benim. Herkesin yerine geçebilirim ama kimse benim yerime geçemez” der.²²

Levinas için adalet, ancak başka bir insana karşı sorumluluk duygusuna hayatiyet kazandıran bir çıkar gözetmezlik ruhuna sahipse herhangi bir anlama sahiptir.²³ Kant sorumluluğu özerk, özgür kişi ve özgürlükle temellendirirken Levinas bunu reddeder. Kant için sorumluluk, ahlak yasasına saygı, özgürlük, kendiliğindenlik ve özerklik anlamına gelirken; Levinas için sorumluluk, başkasına karşı sorumluluk ve içtenlik anlamına gelir. Levinas’a göre, evrensel olanın tikellere, tekillik göz ardı edilerek uygulanması, adaletsizliğin ortaya çıkmasına yol açar. “Genel ve cömert ilkelere uygulanmaları sırasında tersine çevrilebilir olmaları bir olgudur. Her cömert düşünceyi, kendi Stalinizmi tehdit eder”²⁴ Evrenselci ve eşitlikçi yasa söyleminin, asıl olarak başkasının başkılığını gözardı ettiğini düşünen Levinas, soyut insan hakları anlayışına da sıcak bakmaz. Levinas, insanı “ben”den değil, başka insandan başlayarak düşünen bir hümanizmi savunur. Bu hümanizmi, bir çoğulluk ortamındaki farklılıklardan yola çıkarak evrensel barışı hedefleyen bir siyaset felsefesi olarak anlamak gerekir.²⁵ Levinas için ahlak, bir “yüce gönüllülük anı”dır, “kazanmadan oynanan bir şeydir”, “çıkarcı gütmeksizin nedensiz yapılan bir şey”dir. Ahlaki eylemin başka yöne çekilememesinin, ayarlanamaması-

20 Levinas, 2003, s. 281.

21 Direk, Zeynep, **Başkalık Deneyimi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 144-146.

22 Levinas, 2003, s. 334.

23 Levinas, 2003, s. 333.

24 (Aktaran) Direk, 2005, s. 157.

25 Direk, 2005, s. 152.

nın, rüşvetle elde edilememesinin sebebi bu “nedensizliği”dir. Oysa yasa ve çıkar, ahlaki dürtünün nedensizliğinin yaptırım-sızlığının yerini alır. Eylemcilerin amaca veya önceden mevcut davranış kurallarına göre karar vermeleri beklenir. Eylemciler, bir anlamda vazedilmiş ahlaki veya hukuki kodları uygulamakla yükümlü görevlilere dönüşürler. Böyle bir tercihte bulunmakla, yapıp ettiklerinin sonuçlarını görme imkânını kaybederler.²⁶

Derrida da etiğin, “öteki”nin isteklerine verilen bir yanıt olduğunu söyler. Öteki, bu isteklerini dışarıdan değil içimizden yapar, adeta bize seslenir ve sık sık taleplerde bulunur. Biz, buna tek başımıza karar veririz. Hiçbir karar bilgiye dayandırılmaz. Sonuçlar önceden bilinemez, akılcı seçim de yoktur. Etik, kişisel sorumluluğa, öteki için üstlenilen sorumluluğa ilişkindir. Kişisel sorumluluk, etiğin tek merkezli kategorisidir.²⁷ Ahlak, ötekinin çağrılarını veya isteklerine verilen cevaptır. Öteki, içinizden size seslenir, sizden taleplerde bulunur. Hangi ötekiler? Tüm ötekiler; yaşamış olanlar, halen yaşamakta olanlar ve henüz doğmuş olanlar. Ötekinin içimizden yaptığı çağrı, bir “yasa” teşkil etmez ve evrensel olamaz. Sorumluluk etiği, insani sorumluluk ve olumsuzluğun bilincinde olma etiğidir. Hiçbir şeyden emin olamamamız, her kararın riskli olması ve bu riski göze almak zorunda olmamız, bu etiğin kaynaklandığı noktadır. Hiçbir yasa, norm, yönlendirici ilke, kaide, bu olumsuzluğu ve riski ortadan

kaldıramaz. Ancak riskin mahiyetini gösterme, yolunu yalnızca bir yere kadar aydınlatılabilir. Her karar veya eylem, boşluğa atlamak gibi bir şeydir. Bilgi, düşünme, yönlendirici ahlak ilkeleri ve normlar, atlayıp atlamamaya, şu yöne değil de bu yöne atlamaya karar vermemize sıklıkla yardımcı eder, ancak tümüyle belirlemez.²⁸

Toplumsal Hayatta Etik Kodlar, Ahlak ve Hukuk

Toplumsal hayatın belli bir düzen içinde nispeten uyumlu ve ahenkli bir şekilde akışı, ancak insan ilişkilerine ve davranışlarına yön veren, onlara çerçeve oluşturan ve sınırlar çizen toplumsal değerler, normlar ve kurumlar sayesinde mümkün olur. Toplumsal yaşamın belli bir düzene sahip olmasında; hangi tutum ve davranışın doğru veya yanlış, haklı veya haksız, iyi veya kötü, adil veya adil olmadığını belirlemede birer ölçüt veya kriter olarak işlev gören toplumsal değerler önemli bir rol oynar. Toplumsal değerleri, tutum ve davranışları yönlendiren idealize olmuş temel soyut ilkeler veya genelleşmiş ahlaki inançlar olarak tanımlamak mümkündür. Bir toplumun yaşamında her şey değerlere göre algılanır ve bu normlar sayesinde etkinlik kazanır. Toplumsal normlar, toplum yaşamında karşımıza din kuralları, ahlak kuralları, örf ve adetler, görgü kuralları ve hukuk kuralları şeklinde çıkar. Toplumsal normları, onaylanan ve onaylanmayan toplumsal tutumları, yapılması istenen ve istenmeyen dav-

26 Bauman, 1997, s. 268-270.

27 (Aktaran) Heller, 2006, s. 476.

28 Heller, 2006, s. 476-479.

ranışları gösteren ortak davranış kuralları olarak tanımlayabiliriz. Toplumsal normları, bir anlamda da, ideal davranış kuralları, tutum ve davranışların nasıl olması gerektiğini belirleyen standartlar olarak da ifade edebiliriz. Toplum yaşamında sergilenen tutum ve davranışların her zaman ve yerde, her şart altında değerlere ve normlara tam bir uygunluk içinde gerçekleştiği de söylenemez. Gerçekleşen davranış, her zaman normların öngördüğü davranış biçimini tümüyle yansıtmaz. Bir Romalı şairin “sevdiğim iyiye bakıyorum, ama nefret ettiğim kötüyü yapıyorum” sözü, bu duruma işaret eden bir örnek olarak zikredilebilir.

Sosyologların kurallara uymak üzerine yaptıkları çalışmaların da gösterdiği gibi, kurallar, hiçbir zaman bizim onları rahatlıkla anlayıp uygulayabileceğimiz basitlik, netlik ve açıklıkta olmaz. Herhangi bir olay veya durum karşısında, her şeyden öne bir kuralın mevcut olup olmadığını, bizi ilgilendiren hususun kural tarafından kapsanıp kapsanmadığını, kuralın bir istisnası olup olmadığını düşünürüz. Bundan sonra da eğer varsa kuralları yorumlamamız söz konusu olur. Aslında günlük yaşamda çoğu zaman, çeşitli derecelerde esnekliğe izin veren, genel, sezgisel veya el yordamıyla bulunan rehber ilkeler sayesinde iş görürüz. Diğer bir deyişle, gündelik olaylarda ve ilişkilerde, uyguladığımızda her zaman aynı sonuçları doğuran matematiksel düzenlilikler veya rehber ilkeler yoktur.²⁹ Yaşam boyu karşımıza çıkan ahlaki açmazlar

arasında benzerlikler bulunmasına rağmen, iki insanın aynı açmazla yüz yüze gelebilmesi çok nadiren rastlanabilecek bir durumdur. Yani, her zaman tikel unsurlar söz konusu olur.³⁰ Zaten toplumsal yaşamda her şey aşikar bir şekilde bilinseydi, yani herhangi bir müphemiyet söz konusu olmasaydı ahlaka, ahlaki duyarlılığa ve sorumluluk duygusuna da ihtiyaç olmazdı. Böyle bir durumda, yaşanan olaylar karşısında insan ilişkilerine ve davranışlarına yön veren soyut rehber ilkeler, önceden belirlenerek sistematik bir nitelik kazandırılan etik ve hukuk kodları yeterli olurdu. Gerek etik kodlar gerek soyut ve genel nitelikli hukuki düzenlemeler, toplumsal yaşam akışında gözlenen çeşitlilik, farklılık ve değişkenliklerden ziyade benzerliği esas alınarak şekillendirilirler. Bu sayede de insan ilişkilerinin ve davranışlarının neredeyse bir örnek olarak düzenlenebileceği düşünülür. Oysa, somut yaşantılardan ziyade geçmiş tecrübelerden, soyut tasarımlardan ve öngörülerden hareket edilerek ortaya konan, insani duyguları, tutkuları, sezgileri, inançları ve arzuları dikkate almayan hukuki ve etik kodlar insanın yaşamının farklılığını, çeşitliliğini ve dinamizmini ihmal ederler. Bu şekilde bir takım genellemelere ve önceden yaşanmış tecrübe edilmiş emsallere dayalı olarak vücuda getirilmiş etik kodların, ahlaki açmazları ve meseleleri, incelenmeyi, tartışmayı ve onların esas özelliklerini açığa çıkarmayı önleyen bir boyutunun da olduğu söylenebilir. Ayrıca, insan ilişkilerini ve davranışlarını düzenle-

29 Becker, Howard S., **Sosyal Bilimcilerin Yazma Çilesi: Yazımın Sosyal Organizasyon Kuramı**, (Türkçe Söyleyen: Şerife Geniş), Heretik Yayınları, Ankara, 2013, s. 96-97.

30 Nuttall, 2011, s. 233.

mede soyut, genel nitelikli kodlara ve bu kodları vazeden kurumlara büyük bir önem atfetmenin, gündelik yaşam ilişkilerinde ortaya çıkan sorumluluktan kaçınmaya yol açabileceğini ifade etmek de mümkündür. Çünkü etik kodlar, doğrudan vicdanda hissedilmeyen, ahlaki sorumluluk ve duyarlılığı harekete geçirme gücü sınırlı olan bir takım soyut emirler, ödevler ve yükümlülükler bütünüdür. Başlangıçta insanlar arası ilişki ve etkileşimlerin ürünü veya insani tecrübenin sonucu olarak ortaya çıkmış olsalar bile, emir ve ödevler, bir kez “etik kod” halini aldıktan sonra bireye dışsal, üstten verilen ilkeler bütünü niteliği kazanırlar.

Ahlak, Heller tarafından, “tek bir kişinin uygun davranış normları ve kurallarıyla pratik ilişkisi” olarak tanımlanmaktadır. Eğer ahlak varsa, belli bir ölçüde özerklik de vardır. Ahlak, zihinsel edimlerden veya konuşma edimlerinden çok eylemlerde açığa çıkar. Ahlak, bireylerin bir topluluğun etik hayatında benimsediği tutumlardır. Kısacası ahlak, ahlaki anlamı olan her eylemde oluşturulan, korunan, genişletilen ve savunulan ahlaki özerklikten başka bir şey değildir. Ahlaki özerklik ise, bir kişinin geçerli olarak kabul ettiği normlara uygun eylem çizgisini seçme özgürlüğüdür. Burada “seçim”, kendini bağlama anlamına gelir. Kişi kendini bağlar, bu bağlılığına göre de yapmaya bağlı olduğu şeyi yapar.³¹ Heller’e göre, ahlaki normların, ahlaki söylemlerin ve ahlaki yükümlülüğün taşı-

yıcıları ve koruyucuları tek tek bireylerdir. Yani ahlakta kolektif kararlar yoktur, herkes kendi kararını verir. Kısacası, ahlak felsefesinin öznelere esas olarak tek tek insanlardır. “Etik”i, tek ahlak kuralı, her ahlaklı kişinin itaat etmek zorunda olduğu, birbiriyle tutarlı ilkelerden oluşan tek buyruklar grubu olarak tanımlayan Bauman’a göre, bu niteliğiyle etik, ayrı ayrı insani tarzların varlığını ve ideallerin çoğulluğunu bir tehdit, ahlaki yargıların müphemliğini ise, düzeltilmesi gereken marazi bir durum olarak görür.³² Ödev etiği, kişinin başkalarına ve topluma karşı görev ve yükümlülükleriyle ilgili olup “yasal bir kod” halinde formüleştirmeye de uygun bir niteliğe de sahiptir. Böylece, “şunu ya da bunu yapmalısın” diyen, şu ya da bu eylemi gerekli gören ya da yasaklayan bir “yasa” haline gelir.³³ Etik kodlar, “çalma”, “dürüst ol”, “yalan söyleme”, “sözünde dur”, “aldatma” gibi yargılarda dile gelen ödevler yükler. Ancak toplum yaşamında bireylerin hırsızlık yaptığı, yalan söylediği, sözünde durmadığı, aldattığı da sıkça görülen davranışlar olarak ortaya çıkar. Bu da, toplumsal şartları ve bireysel özellikleri dikkate almadan yüklenen ödevlerin insan davranışlarını düzenlemede, sınırlı bir etkiye sahip olabileceğini açıklar.

İnsanların en belirgin sosyal ve siyasi özelliklerinden biri, onların çoğul bir niteliğe sahip olmasıdır. Bu ise, farklılıkları ve ayrı ayrı bireysel nitelikleri yok edilmediği sürece, insanların önceden belirlenmiş

31 Heller, 2006, s. 84.

32 Bauman, Zygmunt, *Postmodern Etik*, (Çev. Alev Türker), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 33.

33 Brenkert, George G., *Marx’ın Özgürlük Etiği*, (Çev. Yavuz Alogan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 41

muntazam ve öngörülebilir bir modele uyamayacakları anlamına gelir.³⁴ İnsanlar, toplum halinde yaşamının kurlsız olamayacağını; buyruklar, yasaklar ve normların varlığını erken yaşlarda öğrenirler. Ancak asıl ahlaki kavrayış, böylesi kuralların dışarıdan dayatılmış kurallar şeklinde görülmemesiyle, bu kuralların belli bir topluluğun tüm üyelerinin özgürce davranışlarda bulunabilecekleri bir ortam sağlandığının anlaşılmasıyla ortaya çıkar. Bunu sağlayacak tek bir kural vardır, o da ahlak kuralıdır. Bir kişi, sadece kendisine öyle emredildiği için ya da ödüllendirileceğini bildiği için şu veya bu şekilde davrandığı takdirde, davranışı hakiki manada ahlaki bir davranış sayılmaz.³⁵

Bauman'a göre, etik kod arayışının temelinde; insanların özgür ya da serbest bırakıldıklarında yanlış tercihlerde bulunacakları, ahlaksızlığa meyileceklerine ilişkin zihni bir kabulün bulunduğu söylenebilir. Böyle bir kabulün sonucu ise, düzenin gereklerine uygun kurallar ihdas etmek yönünde bir çaba göstermektir. Böylece, toplum yaşamında kaosu önlemek bakımından işlevsel olabileceği düşünülen rasyonel ilkelerin ve düzenlemelerin yuvarıdan ve dışarıdan bir yaklaşımla ortaya konması, insanların potansiyel kötü güdülerinin ya da eğilimlerinin kontrol altına alınması, gerekirse baskı ve zora başvurulması söz konusu olacaktır. Bu ise itaati ve boyun eğmeyi teşvik edecektir.³⁶

Modernite koşullarında, kilisenin giderek zayıflayan ahlaki gözetiminin bıraktığı boşluğun akıl yoluyla konmuş bir dizi rasyonel kural ile doldurulabileceğine inanılmaya başlanmıştır. Bundan dolayı da Tanrı'nın emirlerinin ardına gizlenmeden insan yapımı, tüm rasyonel insanların benimseyeceği ve boyun eğeceği "ahlaki bir kod" oluşturmak için durmaksızın çaba gösterilmiştir. Aynı şekilde, insanların bir arada yaşamalarını rasyonel bir şekilde düzenleme bakımından bir "yasalar bütünü" anlayışından da hiçbir zaman vazgeçilmemiştir. Modern etik düşünce, modern yasama pratiği ile birlikte "evrensellik" ve "temel yazılı buyruklar" vurgusuna dayanır. Yasa koyucular açısından "evrensellik", egemen olunan bir alan üzerinde bir dizi yasanın istisnasız hakimiyeti anlamına gelir. Yasa koyucular, zora dayalı bir örnek biçimleştirme uygulamasına odaklanırken; felsefeciler evrensel insan doğası fikrini öne çıkarır. Yasa koyucular için esas olan, kurallara itaati sağlamak ve bu uğurda gerekirse zora başvurmaktır. Felsefeciler için önemli olan ise, bireylerin o kurallara uymanın doğru olduğuna inanmalarının sağlanması veya buna ikna edilmesidir. Modernliğin ahlaki düşünce ve pratiğini, müphem olmayan, çelişkisi bulunmayan etik bir kodun mümkün olduğuna ilişkin inanç harekete geçirmiştir.³⁷ Oysa Bauman'a göre, kusursuz, evrensel ve sarsılmaz temellere sahip bir "etik kod" hiçbir zaman bulunmayacaktır ve bu şekildeki "nesnel

34 Arendt, Hannah, **İnsanlık Durumu**, (Çev. Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 15..

35 Pieper, Annemare, Etiğe Giriş, (Çev. V. Atayman-G. Sezer), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 26-27.

36 Bauman, 1998, s. 16-17.

37 Bauman, 1998, s. 16-20.

temellere dayalı bir etik”, pratik olarak da imkansızdır.

Modern toplumlar, insanların farklı dünya görüşlerine, düşüncelere, dinsel inançlara ve kanaatlere sahip oldukları çoğulcu nitelikte sosyal bütünlüklüdür. Yine bu toplumlar, sosyo-kültürel, ekonomik, politik ve düşünsel bakımlardan da hızlı ve yoğun değişimleri yaşayan toplumlardır. Böyle bir toplumsal yapıda ahlaki sorunlar ve açmazlar hakkında uzlaşma, olağan bir durum olmaktan çıkar ve hatta çoğu zaman uzlaşmak mümkün de olamaz. Bu çerçevede; bir yandan ahlaki yoldan herkeşe benimsetilmiş temel ahlak ilkeleri üzerinde bir uzlaşmayla ihtiyaç duyulurken, diğer yandan bu şekilde ortaya konmuş ahlaki ilkelerin somut yaşam koşullarında ne kadar geçerli olabilecekleri de eleştirel bir sorgulamaya tabi tutulmalıdır.³⁸ Sonuç olarak denebilir ki, insanın ahlaki kararlarını kendi başına verebilmesi, herhangi bir kimseye veya otoriteye teslim olmaksızın eyleme geçebilmesi, sorumluluk üstlenmesi, iradesini ortaya koyabilmesi, önüne konmuş bulunan ahlaki ilkeleri sorgulayıp tartışması, “ahlaki davranış”ın meydana çıkması açısından büyük bir öneme sahiptir.

Yalnızca bir topluluk veya cemaat için geçerli görülen güçlü bir argümanın, herkesi bağlayıcı olacağı iddia edildiğinde “ahlaki köktencilik” söz konusu olur. Köktenci etik kuramları, ahlak kurallarının ve

amaçlarının tözü dini olmadığı halde, dini bir ahlak gibi davranırlar. Böylesi bir yaklaşım, diğerlerine karşı bir tehdit halini alabilir. Evrensel olduğu ileri sürülen ahlaki seçenekler, kural ve tavsiyeler, mutlak bir nitelik kazanmış olur.³⁹ Tek tanrılı dinlerde Tanrı, doğanın içinde değildir, doğanın efendisi ve yaratıcı konumundadır. Örneğin Yahudiler, Tanrıları ile yaptıkları akit dolayısıyla sadece doğal içgüdülerine ve eğilimlerine kapılmamayı ve belirlenmiş bulunan “ahlaki kod” a uymayı üstlenmiş olurlar. Bu anlamda “On Emir” ahlaki birer baskı aracı niteliğine kavuşur.⁴⁰ Mutlak nitelikte olduğuna inanılan birtakım etik ilkelerden hareketle, ahlaki duyarlılığın nasıl zayıfladığını görmek ve bu çerçevede gerek geçmişteki gerek günümüzdeki kökten dinci hareketlerin yol açtıkları trajik sonuçları değerlendirmek bakımından Zizek’in bu konuda açıklamasına bakabiliriz:

“...İnsanların çoğu kendiliğinden ahlaklıdır: Onlar için başka bir insana işkence etmek veya onu öldürmek son derece travmatiktir. Bu yüzden bunları yaptırmaya sevk edebilmek için ehemmiyetsiz bireyin öldürmeye ilişkin endişelerini solda sıfır bırakacak daha büyük bir “Kutsal Sebep” gerekir. Din ve etnik aidiyet bunun için çok uygundur. Şüphesiz yalnız zevk için, sadece öldürmenin hatırına toplu katliam yapabilmemiş patolojik ateist vakaları vardır; ancak bunlar adı üstünde, istisnadır. İnsanla-

38 Pieper, 2012, s. 20.

39 Heller, 2006, s. 227-228.

40 Benhabib, Şeyla, **Buhran Çağında Haysiyet: Zor Zamanlarda İnsan Hakları**, Çev. Barış Yıldırım, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 53

rın büyük çoğunluğunun ötekinin acısı için duydukları temel duyarlılığını uyandırmak gerekir. Bunun için kutsal bir Sebebe ihtiyaç duyulur: O olmasaydı yaptıklarımızın nihai sorumluluğunu boşaltacağımız bir Mutlak olmaksızın bütün yükü sırtlamamız gerekirdi. Din ideologları ya da yanlış bir şekilde dinin esasında kötü olabilecek insanlara iyi şeyler yaptırdığını sık sık savunurlar. Bugünkü tecrübelerimizden yola çıkacak olursak, din olmadığında iyiler iyi şeyler, kötüler kötü şeyler yapmayı sürdürürken, yalnız dinin kötü şeyler yaptırabildiğini savunan Steve Weinberg'in izinden ayrılmamalıyız.⁴¹

Zizek'in yukarıdaki düşüncelerinin sadece kökten dinci ideolojilerden kaynaklanan hareketler bakımından değil, diğer totaliter ideolojiler bakımından da açıklayıcı bir niteliğe sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Ahlakı, mistik, doğaüstü öğelerden, Tanrısal vahiylerden, başkaca dışsal baskılardan özgürleştirmeye çalışan Fransız düşünür J.M. Guyau (1854-1888), "Zorunluluk ya da Yaptırımdan Bağımsız Ahlakta Bir Taslak" isimli eserinde etiğin kalbine "hayat" kavramını yerleştirir. Hayat, kendisini büyümede, çoğalmada ve yayılmada ifade eder. Guyau'ya göre etik, doğanın büyüme ve hayatın gelişimi gibi özel amacına ulaşılmasını sağlayacak araçlar hakkında bir öğreti olmalıdır. İnsandaki ahlak unsuru, baskıya, zorunluluğa, tepeden gelen yaptırıma ihtiyaç duymaz; aksine insanın dolu, yoğun ve verimli bir hayat yaşama ihtiyacından doğar. İnsan sıradan, basmakalıp bir varoluş ile yetinemez; varoluşun sınırlarını genişletme, temposunu hızlandırma, onu çeşitli izlenimler ve duygusal deneyimler ile doldurma fırsatını arar. Bunun için de dışarıdan herhangi bir baskı ya da emir beklemez.⁴²

SONUÇ

Etik kodlar ve kodlaştırılmış hukuki düzenlemeler, esas olarak geçmişte kalan olaylar ve sorunlar temelinde inşa edilen, hayatın dinamik ve değişken karakterinden giderek soyutlanan soyut kurallar ve genel ilkeler bütünü niteliğindedir. Toplumsal değişimin yoğunlaştığı, her gün yeni ve farklı olayların ve sorunların boy verdiği bir ortamda hukuki ve etik kodlar, daha ziyade geçmiş düzenler. Bir kez ortaya konduktan sonra, toplumsal yaşam ilişkilerinin dışında ve üstünde yer alan soyut ilkeler ve düzenlemelerle insan ilişkilerini ve davranışlarını çerçevelemek ve düzenlemek güçleşir. Kişisel hayata karşı hiyerarşik, bürokratik bir karaktere bürünmüş genel ilkelerin ve kuralların, bireylerin vicdanında içselleştirilmesi çoğu zaman mümkün olmaz. Toplum hayatında dinsel inançları, etnik kökenleri, kimlik ve aidiyet duyguları, çıkarları, görüşleri, yaşam biçimleri, statüleri ve rolleri bakımından farklı özelliklere sahip insanların tutum

41 Zizek, Slavoj ve Boris Gunjevic, **Acı Çeken Tanrı: Kıyameti Tersyüz Etmek**, Çev. Arda Çiltepe, Sel Yayınları, İstanbul, 2013, s. 27.

42 Guyau, Jean-Marie, **A Sketch of Morality Independent of Obligation and Sanction**, Çev. Getrude Kapteyn, Wott&Company, Londra, 1898 (aktaran) Kropotkin, Pyotr A., **Etik**, Çev. Sinan Altıparmak, Öteki Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 396-397.

ve davranışlarını, farklılıkları, çeşitlilikleri, çoğullukları, karmaşıklıkları dikkate almayan birörnek kodlar ile etkili bir şekilde düzenlemek veya onlara yön vermek oldukça güçlük arz eden bir durum olarak ortaya çıkar.

İnsanlararası ilişkiler ve etkileşimler çerçevesinde hayat bulacak, ötekine karşı duyarlılık ve sorumluluğun sadece etik ve hukuk kodları eliyle yaratılabilmesi söz konusu olmaz. Çünkü “kod” niteliğindeki değerlerin ve normların, herkes tarafından aynı ölçüde benimsenmesi veya içselleştirilmesi aslında ideal bir durumu yansıtır. İdeal olan ile gerçekte yaşanan arasında daima az ya da çok bir mesafenin mevcut olacağı da insanlar tarafından iyi bilinen ve tecrübe edilen bir husustur. Üstelik, normların içselleşme düzeyi, toplum halinde yaşayan insanlara ve gruplara göre büyük farklılık gösterir. Her insan veya grup, normları aynı ölçüde benimsemez. Farklı ve çeşitli etkileşim durumlarına özgü farklı normların varlığı, bunların aynı ölçüde içselleştirilmesini imkansız da kılar. Bundan dolayı da ahlaksal tutum ve davranışların kaynağını, başkalarıyla etkileşimi halinde olmanın koşullarında, yani toplumsal yaşam bağlamında aramak gerekir. Kolektif bütünler tarafından ihdas edilen bireyüstü, dışsal ve soyut ilkelerin arzu edilen bir vicdan ve ahlaki duyarlılık gelişimine yol açmaktan çok, insan ilişkilerini ve davranışlarını güdümleme, zorlama ve baskılama yönünde sonuçlar yaratacağı söylenebilir.

Toplumsal hayatta daima iyi, haklı, adil ve güzel olanı yaparak kötü, haksız, adaletsiz ve çirkin olandan kaçınmayı öğrenebileceğimiz ve yararlanabileceğimiz

mutlak bir etkiye sahip kesin ilkelerin olduğu da iddia edilemez. Bir Romalı şairin “Sevdiğim iyiye bakıyorum, ama nefret ettiğim kötüyü yapıyorum” sözünü, bu durumu özlü bir şekilde örnekleyen bir deyiş olarak değerlendirmek mümkündür. Eğer kodlar halinde cisimleşen soyut, dışsal ilkeler bütünleri insan davranışlarını düzenlemekte gerçek bir etkiye sahip olabilselerdi, o zaman günümüzde oldukça güçlü bir ideoloji ve söylem niteliğini de kazanmış olan insan haklarına ilişkin kodlar sayesinde, bundan böyle hiçbir insan hakları ihlalinin yaşanmaması gerekirdi. Bir diğer yanıla hukukun üstünlüğü, hukuk devleti ve insan hakları kavramlaştırılmalarına ve düzenlemelerine çok yüksek bir önem atfedilmesinin, somut yaşam şartlarındaki eşitsizlikleri, özgürlük problemlerini, adalet sorunlarını bir anlamda maskeleyen olduğu da ileri sürülebilir. Aynı şekilde, bilhassa tek tanrılı dinler bağlamında hayat bulan dinsel temelli etik kodlar, eğer gerçekten beklenen etkiye gösterseydi, bugün dünyamızın kötülüklerden arınmış, kusursuz ve huzur dolu bir dünya olması gerekirdi. Aksine dinsel etik kodlara dayandığını iddia eden birçok örgütün ve kişinin, din temelinde meşrulaştırmaya ve gereçlendirmeye çalıştıkları eylemleriyle, başta yaşam hakkı gelmek üzere sayısız hak ve özgürlük kaybına yol açtıkları da sıkça gözlenen bir husustur.

Toplumsal yaşam, önceden tümüyle bilenebilir, öngörülebilir, hesaplanabilir ve düzenlenebilir bir olgu niteliğine sahip değildir. Aksine bünyesinde belirsizlikleri, müphemlikleri, öngörülemelikleri barındıran bir karaktere haizdir. Böylesi bir alanın önceden sınırları belirlenmiş, çerçevesi

çizilmiş bir örnek kodlarla etkin bir şekilde düzenlenmesi mümkün olamaz. Hiç kuşkusuz, etik ve hukuki kodlar, insanlar tarafından benimsedikleri ölçüde davranışlara rehberlik edebilirler. Ancak, karmaşık, değişken, müphem durumlarda her an farklı ahlaki açmazlarla yüz yüze kalan bireylerin nerede nasıl davranabileceğine ilişkin açık bir reçete de sunamazlar. Çünkü her an değişmekte olan toplumsal yaşam dünyasının önceden tam olarak bilinip planlanması da mümkün olamaz. Her zaman muğlak, belirsiz veya müphem durumlar söz konusu olur. Böylesi durumlarda asıl olan, tek tek insanların ahlaki duyarlılık ve sorumluluk dünyasıdır.

Sonuç olarak; hiçbir sorgulama yapmaksızın önüne konmuş mevcut ilkelere benimseyen kişilerin ahlaki bakımdan gelişmiş varlıklar olduğu da söylenemez. Çünkü ahlaki bakımdan gelişkin kimse, kendisiyle birlikte aynı toplumda, aynı dünyada yaşayan insanların sorumluluğunu duyabilen ve buna ilişkin bir sorumluluk duygusu geliştirebilen kimsedir. Bundan böyle, her çıkmaza girildiğinde insanların önüne kodlaştırılmış ilkeler konmamalıdır. Bunun yerine insanların serbest ve özgür bir iletişim ve etkileşim ortamında yeni değerlere ve normlara hayat verecekleri, vicdan gelişimine katkıda bulunacakları ortamlara imkan tanınmalıdır.

KAYNAKLAR

- Arendt, Hannah, **İnsanlık Durumu**, (Çev. Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- Arendt, Hannah, **Kötülüğün Sıradanlığı**, (Çev. Özge Çelik), Metis Yayınları, İstanbul, 2009.
- Bauman, Zygmunt, **Modernite ve Holocauft**, (Çev. Süha Serthabiboğlu), Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997.
- Bauman, Zygmunt, **Postmodern Etik**, (Çev. Alev Türker), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.
- Becker, Howard S., **Sosyal Bilimcilerin Yazma Çilesi: Yazımın Sosyal Organizasyon Kuramı**, (Türkçe Söyleyen: Şerife Geniş), Heretik Yayınları, Ankara, 2013.
- Benhabib, Şeyla, **Buhran Çağında Haysiyet: Zor Zamanlarda İnsan Hakları**, Çev. Barış Yıldırım, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.
- Berdyaev, Nikolay, **İnsanın Yazgısı**, (Çev. Hüsametin Arslan), İstanbul, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2012.
- Brenkert, George G., **Marx'ın Özgürlük Etiği**, (Çev. Yavuz Alogan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.
- Direk, Zeynep, **Başkalık Deneyimi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Feldman, Fred, **Etik Nedir?**, (Çev. Ferit B. Aydar), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.
- Heller, Agnes, **Bir Ahlak Kuramı**, (Çev. A. Yılmaz-K. Tütüncü-E. Demirel), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006.

- Nuttall, Jon, **Ahlak Üzerine Tartışmalar**, (Çev. Abdullah Yılmaz), İstanbul, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011.
- Kant, Immanuel, **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, (Çev. İoanna Kuçuradi), Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.
- Kropotkin, P. A., **Etik**, Çev. Sinan Altıparmak, Öteki Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Levinas, Emmanuel, **Zaman ve Başka**, Çev. Özkan Güzel, Metis Yayınları, İstanbul, 2005.
- Levinas, Emmanuel, **Sonsuza Tanıklık: Emmanuel Levinas'tan Seçme Yazılar**, (Yay. Haz. Zeynep Direk-Erdem Gökyaran), Metis Yayınları, İstanbul, 2003.
- MacIntyre, Alasdair, **Erdem Peşinde: Ahlak Teorisi Üzerine Bir Çalışma**, (Çev. Muttalip Özcan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Pieper, Annemarie, **Etîğ Giriş**, (Çev. V. Atayman-G. Sezer), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012.
- Žižek, Slavoj ve Boris Gunjević, **Acı Çeken Tanrı: Kıyameti Tersyüz Etmek**, Çev. Arda Çiltepe, Sel Yayınları, İstanbul, 2013.